

Lorestan University

The Interaction and Tension Between Presumptions and the Principle of Presumption of Innocence in Criminal Law

Mahbube Amini¹ , Hamed Rahdarpour²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Law, Political Science and History, Yazd University, Yazd, Iran. Email: mamini@yazd.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Arts and Humanities, Lorestan University, Lorestan, Iran. Email: rahdarpour@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 07 September 2025

Received in revised form 08 December 2025

Accepted 14 December 2025

Available online 22 December 2025

Keywords:

Presumption of Innocence, Legal Presumption, Reversal of the Burden of Proof, Modification of the Presumption of Innocence, Irrebuttable Presumption of Guilt

ABSTRACT

Objective: The objective of this study is to examine the principle of the presumption of innocence in criminal proceedings and to explain the circumstances under which deviations from this principle occur, with particular emphasis on the concept of the “presumed matter” and its effects on the judicial process. The study also seeks to clarify the position of this concept within the legal system and its relationship with the guarantee of a fair trial.

Method: This research was conducted using a descriptive analytical method. In addition to independently examining the nature of the presumed matter, the contexts that allow departure from the presumption of innocence including the legal element, as well as the various components of the material element and the mental element of crime have been analyzed. In this regard, statutory sources, legal doctrine, and several relevant legislative examples have also been examined.

Results: The findings indicate that presumed matters manifest in criminal proceedings in three forms. First, the reversal of the burden of proof, whereby the accused must present evidence to establish their innocence. Second, the emergence of presumed matters in the form of irrebuttable presumptions of guilt, in which proving the contrary is impossible; examples of this can be found in Articles 3, 7, and 10 of the Check Law, Article 10 of the Charter of the Nuremberg Tribunal, and Paragraph (b) of Article 290 of the Islamic Penal Code of 2013. Third, the modification of the presumption of innocence through the alteration or adjustment of evidentiary rules in criminal proceedings. In such cases, the complainant is still required to provide evidence, but the nature and type of the evidence are modified, with qasamah (oath-based proof) representing a prominent example. These different manifestations highlight the significant role of legal presumptions in shaping the evidentiary process in criminal justice.

Conclusion: The results of the study demonstrate that although the presumption of innocence is recognized as one of the fundamental principles of fair trial and human rights, it may in certain circumstances be limited or modified through the mechanism of presumed matters. This may occur through the reversal of the burden of proof, the creation of irrebuttable presumptions, or changes in evidentiary requirements in criminal proceedings. Therefore, careful attention to the scope and conditions of applying such presumptions appears essential in order to prevent the weakening of the rights of the accused.

Cite this article: Amini, M. & Rahdarpour, H. (2026). The Interaction and Tension Between Presumptions and the Principle of Presumption of Innocence in Criminal Law. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (8), 1-22. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043139.1062>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043139.1062>

Introduction

The presumption of innocence, also known as the principle of non-culpability, is one of the most fundamental guiding principles and general rules of criminal law and today enjoys significant importance. In modern systems of criminal procedure, by expanding the concept of the presumption of innocence within criminal justice, this principle is expected to function as a safeguard ensuring individuals' sense of security and freedom within society. In other words, the purpose of the presumption of innocence in criminal law is to protect ordinary individuals from interference and abuse by others, particularly by those in positions of power and representatives of public authorities (see: Ashouri, 1993: 45).

Nevertheless, in contemporary legal systems, the scope of this principle has in certain instances been restricted, and in some cases a presumption of guilt has replaced it or has been given precedence over it (Emam Jomeh, 2011: 3–4). Although this principle is today recognized not only in domestic legal systems but also at the international level as one of the most significant principles of human rights law, it has nevertheless been set aside in particular circumstances. As reflected in some domestic laws and international instruments, departures from the presumption of innocence may occur due to factors such as the specific circumstances of an event, the evidentiary rule that the burden of proof lies upon the claimant, the complexity of certain crimes, and considerations of public interest.

Following such departures from the presumption of innocence, an important issue that arises is the examination of the effect of legal presumptions in criminal proceedings, the determination of the party bearing the burden of proof, and the extent of the authority and effectiveness of a modified presumption of innocence within criminal adjudication. Using a descriptive-analytical method, the present study seeks to clarify these issues. Although numerous studies have addressed the burden of proof in criminal matters and its exceptions in Iran many of which are cited in the references this article aims, through the following discussions, to explain the position of legal presumptions in relation to the presumption of innocence, to identify the specific instances in which this principle is departed from or modified both generally and within Iranian law, and to analyze their effects on criminal proceedings. In this respect, the study offers a distinct approach to these issues.

Method

This research was conducted using a descriptive analytical method. In addition to independently examining the nature of the presumed matter, the contexts that allow departure from the presumption of innocence including the legal element, as well as the various components of the material element and the mental element of crime have been analyzed. In this regard, statutory sources, legal doctrine, and several relevant legislative examples have also been examined.

Results

The findings indicate that presumed matters manifest in criminal proceedings in three forms. First, the reversal of the burden of proof, whereby the accused must present evidence to establish their innocence. Second, the emergence of presumed matters in the form of irrebuttable presumptions of guilt, in which proving the contrary is impossible; examples of this can be found in Articles 3, 7, and 10 of the Check Law, Article 10 of the Charter of the Nuremberg Tribunal, and Paragraph (b) of Article 290 of the Islamic Penal Code of 2013. Third, the modification of the presumption of innocence through the alteration or adjustment of evidentiary rules in criminal proceedings. In such cases, the complainant is still required to provide evidence, but the nature and type of the evidence are modified, with *qasamah* (oath-based proof) representing a prominent example. These different manifestations highlight the significant role of legal presumptions in shaping the evidentiary process in criminal justice.

Conclusion

The presumption of innocence, which signifies the non-occurrence of an offense and its non-attribution to the accused, manifests most prominently in the allocation of the burden of proof in criminal law. According to this principle, all individuals are deemed innocent unless their guilt is established in accordance with legal standards, and the burden of proving such guilt rests with the claimant (the complainant or the prosecutor). The accused is under no obligation to present evidence to prove their innocence. In certain circumstances, however, the presumption of innocence is set aside often on logical grounds such as the seriousness of the offense, the complexity of establishing its occurrence, and similar considerations and these rationales have been invoked to justify deviations from one of the most fundamental principles of criminal law. Depending on the case and the aforementioned reasons, the presumed matter may relate to the mental element of the offense or to various components of the material element, including conduct, result, causal link, or surrounding circumstances.

The effect of presumed matters in criminal proceedings may appear in three forms. First, presuming the commission of the offense may lead to a reversal of the burden of proof, requiring the accused to provide evidence to establish their innocence; otherwise, and without any need for the complainant or prosecutor to present evidence, the accused may be deemed guilty if all other conditions are satisfied. Second, the presumed matter may take the form of an irrebuttable presumption of guilt, whereby the presumed fact is treated as conclusively established and the accused is denied the possibility of proving the contrary. Finally, the effect may be manifested through a modification of the presumption of innocence namely, through alterations in evidentiary requirements. In such cases, although the complainant remains obliged to provide evidence in support of their claim, the nature and type of the required evidence differ from those ordinarily needed to prove a criminal offense.

A noteworthy point is that in such cases, where the accused's fundamental rights particularly the right to silence and the principle of equality of arms, especially in proceedings involving serious offenses such as those related to national security are at heightened risk of violation, far greater caution is necessary. As noted, many scholars, relying on international instruments and foundational legal principles, still question the ethical justification for deviating from the presumption of innocence in all such scenarios. Likewise, in advanced legal systems, supreme courts tend to proceed with considerable caution when giving effect to such presumptions. Consequently, judges bear a crucial responsibility to adhere to strict interpretative principles in favor of the accused and to remain faithful to the principle of judicial restraint. This underscores the need for legal scholars to carefully examine and analyze existing judicial practices in this domain.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تعامل و تقابل امر مفروض با اصل برائت در حقوق کیفری

محبوبه امینی^۱ ✉، حامد رهدارپور^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه حقوق، دانشکده حقوق، علوم سیاسی و تاریخ دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه: mamini@yazd.ac.ir

۲. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران. رایانامه: rahdarpour@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: هدف این پژوهش بررسی اصل برائت در دادرسی کیفری و تبیین موارد عدول از این اصل با تمرکز بر مفهوم «امر مفروض» و آثار آن در فرآیند دادرسی است. همچنین تلاش شده است جایگاه این مفهوم در نظام حقوقی و ارتباط آن با تضمین دادرسی عادلانه روشن گردد.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده و ضمن بررسی مستقل ماهیت امر مفروض، بسترهای عدول از اصل برائت از جمله عنصر قانونی، اجزای مختلف عنصر مادی و عنصر روانی مورد مطالعه قرار گرفته است. در این راستا منابع قانونی، دکترین حقوقی و برخی مصادیق تقنینی مرتبط نیز مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.
کلیدواژه‌ها: اصل برائت، امر مفروض، معکوس شدن بار اثبات، تعدیل اصل برائت، اماره غیرقابل رد مجرمیت	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که امر مفروض در دادرسی کیفری به سه شکل بروز می‌یابد: نخست، معکوس شدن بار اثبات که در آن متهم برای اثبات برائت خود باید دلیل ارائه کند؛ دوم، ظهور امر مفروض به صورت اماره غیرقابل رد مجرمیت که اثبات خلاف آن ممکن نیست و نمونه‌های آن در برخی مواد قانونی مانند مواد ۳، ۷ و ۱۰ قانون چک، ماده ۱۰ اساسنامه دادگاه نورنبرگ و بند «ب» ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ دیده می‌شود؛ و سوم، تعدیل اصل برائت از طریق تغییر یا تعدیل دلایل اثباتی در دادرسی، به گونه‌ای که شاکی همچنان مکلف به ارائه دلیل است اما نوع و ماهیت دلایل تغییر می‌یابد، که قسامه نمونه بارز آن است. این اشکال مختلف نشان‌دهنده نقش مهم مفروضات قانونی در جهت‌دهی به فرآیند اثبات در دادرسی کیفری هستند.
	نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه اصل برائت یکی از اصول بنیادین دادرسی عادلانه و حقوق بشر محسوب می‌شود، در برخی موارد به واسطه سازوکار امر مفروض دچار محدودیت یا تعدیل می‌گردد که این امر می‌تواند در قالب معکوس شدن بار اثبات، ایجاد اماره غیرقابل رد یا تغییر در دلایل اثباتی در دادرسی کیفری نمود پیدا کند. بنابراین، توجه به حدود و شرایط اعمال این مفروضات برای جلوگیری از تضعیف حقوق متهم ضروری به نظر می‌رسد.

استناد: امینی، محبوبه و رهدارپور، حامد. (۱۴۰۴). تعامل و تقابل امر مفروض با اصل برائت در حقوق کیفری. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*,

(۸) ۲۲-۴. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043139.1062>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043139.1062>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

اصل برائت یا فرض بی گناهی یکی از مهمترین اصول و قواعد عمومی هدایتگر حقوق جزا است که امروزه از اهمیت والایی برخوردار شده است. در نظام های نوین دادرسی با توسعه بخشیدن به مفهوم اصل برائت کیفری از اصل برائت، کارکردی به منظور تضمین احساس امنیت و آزادی افراد و اعضای جامعه انتظار می رود؛ به عبارتی دیگر غرض از مفهوم اصل برائت کیفری یا فرض بی گناهی، مصونیت بخشیدن به افراد عادی از تعرض ساینده به ویژه صاحبان قدرت و نمایندگان قوای عمومی است (ر.ک؛ آشوری، ۱۳۷۲: ۴۵). با این حال در حقوق جدید در مواردی خاص ضمن محدود کردن قلمرو این اصل، بعضاً اماره مجرمیت جایگزین آن شده و یا بر آن مقدم می گردد (امام جمعه، ۱۳۹۰: ۴-۳). هرچند اصل مذکور امروزه نه تنها در قوانین داخلی کشورها بلکه در سطح بین المللی نیز به عنوان یکی از مهمترین اصول حقوق بشری تلقی می گردد، با وجود این همچنانکه در برخی از قوانین داخلی و اسناد بین المللی مورد توجه قرار گرفته گاه به دلایلی از قبیل اوضاع و احوال واقعه/رخداد، اقتضای قاعده البینه علی المدعی، پیچیدگی برخی از جرایم و رعایت منافع عمومی از اصل برائت عدول شده است. متعاقب عدول از اصل برائت مسئله مهمی که نمود می یابد، بررسی اثر امر مفروض در دادرسی کیفری و تعیین مسؤول بار اثبات و همچنین میزان قدرت اصل برائت تعدیل شده در دادرسی کیفری است که این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی سعی در تبیین آن نموده است. اگرچه پژوهش های مختلفی در حوزه بار اثبات امر کیفری و استثنائات آن در ایران انجام شده که در فهرست منابع به همه آنها پرداخته شده، لیکن این مقاله طی بحث های زیر در صدد تبیین جایگاه امر مفروض در برابر اصل برائت و موارد دقیق عدول از اصل برائت یا تعدیل آن به طور کلی و در حقوق ایران و سپس اثر آنها در دادرسی های کیفری است که به نوبه خود رویکردی متفاوت نسبت به این مسائل است.

فرض مجرمیت در تقابل با اصل برائت

طی این مبحث و در سه قسمت مجزا ضرورت اصل برائت در دادرسی کیفری و امور قابل اثبات که قابلیت مفروض انگاشتن را دارند و همچنین دلایل توجیه عدول از اصل برائت، به تفصیل بررسی می شوند.

لزوم اصل برائت در دادرسی کیفری

استقرار دادرسی عادلانه در یک نظام حقوقی مستلزم وجود قواعد حافظ حقوق و آزادی های متهم است که خود مستلزم پذیرش اصل برائت در تمام مراحل دادرسی است. اصل برائت لازمه آزادی های اساسی در جامعه بوده و حقوق دفاعی و آزادی فردی متهم را حفظ و یک دادرسی عادلانه را رقم می زند. (آشوری، ۱۳۸۴: ۲۳۹) اصل مذکور به عنوان سنگ بنای دادرسی عادلانه (صابر، ۱۳۸۸: ۲۳۸) نه تنها متضمن بی گناهی متهم است بلکه تکلیف اثبات گنهکاری را نیز بر عهده شاکی قرار می دهد. بر این اساس هر کس ادعایی داشته باشد مستند به قاعده فقهی البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر باید آن را با ارائه دلیل در دادگاه به اثبات رساند (نوبهار، ۱۳۸۹: ۴۳). اهمیت و ضرورت این اصل تا بدان جاست که عدم حکومت آن بر فرآیند دادرسی به نقض حقوق و آزادی های متهم و رد دادرسی عادلانه ختم می شود؛ چرا که اصل مذکور از جمله اصول مهمی است که با حمایت از آزادی و حیثیت اشخاص ملازمه دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۲۴۵).

البته نمی توان موهبت وجود چنین اصلی را که «رشته طلایی» دادرسی کیفری است، صرفاً متوجه دوران کنونی دانست بلکه با قدمتی به درازنای تمدن بشری، ریشه در دوره باستانی دارد. در قانون حمورابی (۱۷۹۲-۱۷۵۰ ق.م) اشاراتی به آن وجود دارد. (Godbey, 1905; 199, 211) قانون روم بار اثبات را بر دوش شاکی گذاشته و متهم کردن دیگری بدون مدرک جرمی جدی است. مطابق قانون اساسی امپراتوری های گراتیان، والتینیان و تئودوز (۳۸۲ ق.م)، طرح اتهام باید با شواهدی «واضح تر از نور» تقویت شود. دموستنس، سخنور یونانی در سال ۳۵۲ ق.م اظهار داشت: «هر انسانی بی گناه است تا زمانی که مجرم و محکوم

شناخته‌شود. این به وجدان مربوط می‌شود. وجدان به ما اجازه می‌دهد که بر اساس علم مجازات کنیم، اما نه قبل از حصول آن». (Davison Gray, 2017; 596-597)

تاریخ اسلام نیز مملو از اشارات مستقیم و غیرمستقیم به این اصل است. سیره حضرت علی (ع) نیز حاکی از روایاتی است که نشان‌دهنده ضرورت حاکمیت مطلق اصل برائت است. ایشان بیان می‌دارد: «من به خاطر تهمت، کسی را مورد بازخواست قرار نمی‌دهم و با گمان و ظن به کسی کیفر نمی‌دهم». (ثقفی کوفی، ۱۳۵۵: ۳۷۱) همچنین در جای دیگر بیان فرمودند: «اگر علیه کسی دلیل و حجتی ندارید او را معاف و معذور بدارید». (جرادق، ۱۳۷۹: ۹۸۷) بنابراین بی‌گناهی همه مردم یک اصل اساسی است و اگر کسی متهم به ارتکاب جرم یا مورد ظن و گمان واقع شده باشد و احتمال داده شود اقدامی علیه قوانین عمومی انجام داده، به سبب تهمت و گمان مورد مواخذه و کیفر قرار نمی‌گیرد بلکه تا اثبات بزهکاری خود بی‌گناه شناخته خواهد شد؛ امری که به فرض بی‌گناهی مشهور است. فرضی که مهمترین نقش را در حفظ حقوق و آزادی‌های فردی در یک دادرسی منصفانه دارد (موحد، ۱۳۹۶: ۱۷۴). از سوی دیگر، اصل برائت را به عنوان یک اصل اساسی حقوق بشر در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، منشور آفریقایی حقوق بشر و ... به وضوح ملاحظه نمود. (رحمدل، ۱۳۸۵: ۲۵) مضاف بر آن، اصل ۳۷ قانون اساسی نیز بیان می‌دارد که اصل برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد. از این رو ضرورت وجودی اصل برائت در قانون اساسی صرفاً به اصل مذکور ختم نشده و اصول ۲۵، ۳۲، ۳۶ نیز به طور صریح و ضمنی بر رعایت اصل برائت در دادرسی کیفری تأکید دارند. بنابراین، به زعم برخی وجود این اصل در قلب قانون کیفری برای حمایت از متهم در یک محاکمه جنایی که ظاهراً رقابتی بین دو بازیگر نابرابر، یعنی دولت و متهم است، ارزشمند است. از آزادی اساسی و حیثیت انسانی او محافظت می‌کند و مانع از آن می‌شود که در معرض عواقب شدید اجتماعی-حقوقی محکومیت قرار گیرد، مگر اینکه گناه او به طور واضح ثابت شود. این امر در هر جامعه‌ای که به عدالت اجتماعی و قضایی معتقد است ضروری است و بنابراین، این اصل از جانب هر دو طرف قانون‌گذار و نظام قضایی شایسته احترام است. (Gupta, 2012; 49; Byron M, 1986; 179)

از آن جایی که تاریخ محاکمات کیفری سرشار از لغزش‌های این اصل به نفع قدرت یا جایگاه برتر بوده است، اندیشمندان همواره بر مبانی توجیه‌کننده ضرورت وجودی آن تأکید می‌نمایند. برخی بر ننگ مرتبط با محکومیت کیفری به عنوان توجیه‌کننده جایگاه نخستین و برتر بی‌گناهی فرضی تمرکز می‌کنند. (Davidson Gray, Op.Cit; 599)

زیرا به زعم آن‌ها، زندگی یک فرد دارای سابقه کیفری می‌تواند از چشم انداز شغلی، حقوق رای و توانایی برای معاشرت با دیگران و داشتن یک زندگی عادی در جامعه، به طور دائم تحت تأثیر محکومیت وی حتی پس از سپری نمودن مجازات باشد. (Op.Cit; Lippke, 2016; 22) برخی دیگر بر این واقعیت تمرکز می‌کنند که دولت از منابع قابل توجه، قدرت‌های تحقیقاتی بسیار و داشتن بازیگران متعدد در دادگاه داشته و از مزایای بیشتری از نظر آشنایی با قوانین و فرآیندها به نسبت فرد متهم برخوردار است. فرض بی‌گناهی متهم از اتهامات، به نوعی مقابله با این مزیت‌های درونی است. برخی دیگر به این واقعیت اشاره می‌کنند که اعتماد عمومی به سیستم قضایی برای ادامه عملکرد آن ضروری است و یک راه مطمئن برای تضعیف چنین اعتمادی این است که سیستم دادگاه مرتباً با محکوم کردن افراد بی‌گناه مرتکب اشتباه می‌شود. (Davidson Gray; Op.Cit) به عبارتی، اگرچه رسیدگی قضایی به منظور کشف حقیقت دانش کاملی نیست و گاهی قضاوت‌های اشتباهی انجام می‌شود. با تلاش برای به حداقل رساندن چنین خطراتی از طریق استفاده از فرض برائت و اصل مرتبط فراتر از تردید معقول، ما به دنبال این هستیم که اطمینان حاصل کنیم جامعه هم‌چنان می‌تواند به نظام عدالت کیفری ما ایمان داشته باشد. (Campbell, 2013; 681)

از سوی دیگر، باید اذعان کرد که دولت‌ها در قبال شهروندان خود مسئولیت دارند تا جامعه‌ای امن را تا حد امکان فراهم کنند و این امر به وضوح شامل محاکمه متهمان به ارتکاب جرم می‌شود. بدون شک، تأثیر دگرگون‌کننده فرض برائت این است که در عمل، برخی از افرادی که در واقع مجرم هستند، آزاد می‌شوند، زیرا مقام تعقیب نمی‌تواند فراتر از تردید معقول اتهامات علیه آنها را اثبات کند. همه ما از این هزینه متحمل می‌شویم، زیرا ممکن است این شخص دوباره به خانواده یا دوستان یا جوامع ما آسیب وارد نماید. (Davidson Gray, Op.Cit)

امر قابل اثبات در دادرسی کیفری

بار اثبات در دادرسی کیفری بر عناصر جرم متمرکز است که باید توسط مدعی العموم فراتر از تردید معقول اثبات شود (Black, 1991). از سوی دیگر، دادستان از طریق مراجع قانونی و ابزارهای اجرای قانون برای اجرای موثر این تعهد حمایت و کمک می شود، در حالی که متهم چنین امکان و اختیاری برای ایفای این نقش ندارد. (Abu-Morad, 2016: 25) در مقام اثبات جرم اموری از قبیل عنصر قانونی، مادی و معنوی باید به اثبات برسد و اولین عنصری که در این مورد اثبات آن لازم است، عنصر قانونی است. بار اثبات عنصر قانونی بر عهده دادستان بوده (خزایی، ۱۳۸۲: ۱۳۸) و ایشان باید جرم بودن یک رفتار را مستند به پیش بینی آن در مجموعه قوانین کیفری به اثبات برساند؛ چرا که اصل اباحه بر رفتار انسانها حاکم بوده و بر اساس آن هر کسی در انجام هر رفتاری آزاد است مگر جرم بودن آن و به عبارتی پیش بینی شدن آن در مجموعه قوانین جزایی ثابت گردد. لزوم اثبات عنصر قانونی از جمله امور بدیهی در دادرسی عادلانه است تا آنجا که حتی در برخی از سیستم های حقوقی زائل نشدن عنصر قانونی در اثر عفو عمومی یا مرور زمان نیز باید توسط دادستان اثبات گردد. فراتر از این حتی در مواردی که متهم به یکی از عوامل توجیه کننده و یا یک عذر معاف کننده استناد می کند برخی بر این اعتقادند که در این حالت نیز دادستان مکلف به اثبات فقدان عامل توجیه کننده می باشد، هرچند که نظر مشهور بر خلاف این امر می باشد (استفانی و دیگران، ۱۳۷۷: ۳۰).

بنابراین رجوع به مقرر قانونی از پیش تعیین شده برای اثبات عنصر قانونی از ضروریات مفروغ عنه است. با این حال در حقوق کیفری ایران این امر قابل خدشه است و به نظر می رسد به نحوی عنصر قانونی جرم در شرایطی مفروض انگاشته شده و از اصل قانونی بودن جرم و مجازات عدول شده است. این امر با برداشت خاصی که از اصل ۱۶۷ قانون اساسی به عمل آمده قابل اثبات است به این معنی که برخی را اعتقاد بر این است که این اصل معروف قانون اساسی به دعاوی خصوصی و کیفری هر دو اشاره داشته و بنابراین محاکم صدور حکم جزایی خود در صورت فقدان نص قانونی می توانند با رجوع به منابع فقهی و منابع معتبر خلا قانونی را پر کرده است.

در این جا اجمالاً در رد این اعتقاد چند دلیل عمده را می توان مطرح نمود اولاً استناد به اطلاق اصل ۱۶۷ قانون اساسی درست نیست؛ زیرا با دقت در اصل ۳۷ همان قانون درمی یابیم که این اصل مخصوص اصل ۱۶۷ قانون اساسی در امور کیفری است و لذا اصل مذکور تنها ناظر بر امور غیر کیفری است (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۵۴) یا به عبارتی در عمل به اصل ۱۶۷ به دلیل وجود قراینی مثل اصل ۳۶ و ۱۶۹ و مقدمات حکمت وجود ندارند و لذا از لحاظ اصولی عمل به اطلاق این اصل وجهی ندارد ثانیاً در صورت پذیرش موسع از این اصل این امر مستلزم پذیرش تکلیف ما لایطاق برای مردم است؛ چه در این صورت تکلیف به آگاهی از قوانین جای خود را به الزام مردم به آگاهی از تمام منابع فقهی و فتاوی فقها داده که اکثراً به زبان عربی و عبارات تخصصی است که بعضاً حتی بسیاری از این نظرات در تعارض با هم نیز می باشند ثالثاً این نظر در عمل نیز باعث اعمال سلیقه و هرج و مرج مهار نشدنی در سیستم قضایی در راستای نقض و محدود کردن حقوق و آزادی های مردم خواهد شد. بنابراین گرچه اصل قانونی بودن جرم و مجازات در حقوق ایران با توجه به اصل ۱۶۷ قانون اساسی با شبهه بی اعتباری مواجه است (رحمدل، ۱۳۸۷: ۱۳۲) ولی از نظر حقوقی با وجود ماده ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، همچنان لزوم رعایت این اصل و بی اعتباری فرض قانونی امری غیر قابل خدشه بوده و لذا همچنان عنصر قانونی را باید مطلقاً یکی از امور قابل اثبات در دادرسی کیفری دانست.

علاوه بر عنصر قانونی، دادسرا باید عنصر مادی جرم را نیز ثابت نماید و با توجه به اینکه عنصر مادی جرایم از چند جزء تشکیل یافته دادسرا مکلف است کلیه اجزای آن اعم از رفتار مجرمانه، اوضاع و احوال، نتیجه و رابطه سببیت (در صورت مقید بودن جرم) را به اثبات برساند. با این توصیف، اثبات صرفاً چند جزء از اجزای متعدد عنصر مادی نمی تواند دال بر مجرمیت متهم باشد. سومین عنصری که مقام دادستان در راستای اثبات جرم و در نهایت مجرمیت متهم باید ثابت نماید مقوله عنصر معنوی است لذا از آن جهت که جرایم به دو دسته عمدی و غیر عمدی تقسیم می گردند دادستان در جرایم عمدی مکلف است عمد عام و در صورت لزوم، عمد خاص را و در جرایم غیر عمدی خطای جزایی را به اثبات برساند، بدیهی است که در صورت عدم اثبات عناصر فوق، دلیلی برای نقض اصل برائت نبوده و همچنان به قوت خود باقی است. مسئله ای که در این قسمت باید به آن پرداخت مقوله انگیزه و اثبات آن است. انگیزه ریشه در حالات روانی مرتکب دارد ولی در حقوق کیفری تأثیری در تحقق جرم نداشته با وجود این، در

حقوق کیفری ایران با این مسئله مواجهیم که با توجه به تاثیر انگیزه در میزان کیفر، اثبات انگیزه به عهده چه کسی است؟ آیا دادستان باید آن را ثابت کند یا متهم؟ اجمالاً در پاسخ می توان گفت که با توجه به اینکه در قانون جزایی ایران انگیزه شرافتمندانه و شریانه در میزان کیفر (تخفیف و تشدید) موثرند قاعداً اثبات انگیزه شرافتمندانه از آن جهت که از عوامل مخففه به شمار می آید بر عهده متهم و در غیر این صورت اثبات آن به عهده دادستان خواهد بود.

عدول از اصل برائت

اصل برائت با دارا بودن تمام اهمیت و جایگاه غیرقابل انکاری که پیش از این به تفصیل گذشت ممکن است در مواردی مورد عدول واقع گردیده و بار اثبات امر کیفری معکوس گردد؛ بدین معنا که برخلاف مؤدای «البینه علی المدعی»، این بار مقام تعقیب از ارائه دلایل علیه متهم معاف گردیده و در مقابل، متهم می بایست جهت رفع اتهام به ارائه دلیل و قرائن بپردازد با وجود اینکه این وضعیت ظاهراً با اصول و قواعد دادرسی عادلانه مطابقت ندارد و امری غیرعادی تلقی می شود، لیکن موارد عدول از اصل برائت در دادرسی های کیفری که البته معدود نیز می باشند، تابع شرایط ویژه و مبتنی بر دلایل خاص توجیه کننده ای است.

دلالت اوضاع و احوال

با تقدم اماره بر اصل یکی از مهمترین دلایلی که معمولاً برای توجیه عدول معدود از اصل برائت مذکور می دارند این است که استناد به اصل برائت خود مبتنی است بر دلالت اوضاع و احوال؛ زیرا هنگامی که اوضاع و احوال قضیه به نحوی باشد که دلیل یا قرینه ای محرز بر مجرمیت متهم وجود نداشته باشد آن گاه عقلاً باید متهم به ارتکاب جرم بی پناه تلقی گردد تا مدعی ادعای خود را اثبات کند (ر.ک؛ اکبری، مال میر، پورباقرانی، ۱۳۹۶: ۱۶) بنابراین هرگاه اوضاع و احوال دگرگون شود عقل نیز به نحو دیگر حکم خواهد کرد. از این رو مقنن نیز با توجه به اوضاع و احوال موجود در مورد برخی از جرایم از اصل برائت عدول نموده و اصل را بر مجرمیت قرار می دهد. (رحمدل، ۱۳۸۷: ۵۶).

دلیل مذکور در حقوق اسلامی به نحو دقیق تری در کتب اصول فقه درمبحث تعارض اصل با اماره مطرح گردیده است؛ زیرا اصل برائت به عنوان یک اصل عملیه تنها در موارد عدم دلالت اوضاع و احوال و قرائن و برای رفع تحیر مبنای عمل قرار می گیرد و بنابراین کاشف از واقع نبوده (محقق داماد، ۱۴۰۱: ۵۴) ولی با وجود این توسل به همین اصل موجب امتثال امر می گردد. از این رو، هرگاه اماره و قرائنی بر خلاف اصل عملیه احراز گردد بایستی بر اصل عملیه مقدم گردد؛ چرا که امارات و قرائن تا اندازه ای به واقع نظر داشته و از حالت شک و تحیر خارج است هرچند که تا حد تعیین نیز رسیده است. بنابراین به حکم عقل بایستی دلیلی که تا اندازه ای واقع را نشان می دهد (اماره) بر دلیلی که هیچ نظری به واقع ندارد (اصل) مقدم گردد. به همین دلیل است که در خصوص تعریف اصل آمده است: الاصل دلیل حیث لا دلیل (محقق داماد، ۱۴۰۱: ۳۲)

در حقوق کنونی، اندیشمندان به اقتضای شرایط و پیچیدگی های زندگی امروزه مواردی را مطرح نموده اند که به اقتضای اوضاع و احوال، آگاهی خاص متهم از قضیه یا ارتباط او با آن می تواند بر فرض برائت تاثیر گذاشته و آن را معکوس یا تعدیل نماید. برخی معتقدند که در بسیاری از موارد، اثبات بی گناهی یک متهم آسان تر از اثبات جرم توسط دادستان خواهد بود و به دلیل دشواری عملی که دادسرا در فرآیند کسب مدرک با آن مواجه است برای دادستانی مشکل است که در مورد موضوعاتی که در حیطه آگاهی انحصاری یا خاص متهم است، دلیل و مدرک ارائه کند. (Roberts, 1995:783, 785; Gupta, Op,cit:52) لیکن متهم می تواند به راحتی شواهدی را در مورد موضوع مورد اختلاف ارائه کند که فرض در مورد آن مطرح شده است. (Davidson Gray, Op.Cit:611)، به عقیده برخی حقوق دانان در مواردی متهم ممکن است تنها کسی باشد که حضور داشته یا زنده است، بنابراین، اثبات مسائلی مانند قصد یا علم برای دادستان بسیار دشوار است. در چنین شرایطی، قوانینی که از طریق تغییر فرض بی گناهی و یا با ایجاد مقرراتی دائر بر معکوس شدن بار اثبات که وظیفه اثبات امری را بر عهده متهم می گذارد، تعقیب موفقیت آمیز متهمان به ارتکاب جرم را آسان تر می کند، به

ویژه در مواردی که موضوعی نسبتاً آسان باشد که متهم بتواند مدارک ارائه کند و یا به دست آوردن شواهد مناسب برای دادستان نسبتاً دشوار باشد. لیکن کاملاً قابل درک است که آن‌ها (قوانین مذکور) در جامعه غوغا به پا نمایند. (Ibid:601)

اگرچه برخی از حقوق دانان این توجیهات را برای نقض فرض برائت قانع کننده ندانسته و ادعا می‌نمایند کسانی که این فرض را ایجاد کردند مطمئناً کاملاً آگاه بودند که در بسیاری از موارد، متهم تنها کسی بود که در مورد موضوع مورد بحث اطلاعات داشته و این امر آنها را متقاعد نکرد که یک فرض گناه را اتخاذ کنند و به طور مؤثری از متهم بخواهند که یکی دیگر از حقوق اساسی بشر، یعنی سکوت در برابر اتهام را رها کند. (Ibid: 612) لیکن نمی‌توان منکر تغییر شرایط و بافت اجتماعی و تأثیر آن بر وسعت و صعوبت ارتکاب جرم شد که اثبات آن را در دنیای امروز بسیار سخت‌تر نموده است. در مخالفت با نظر پیش گفته برخی پا را فراتر گذاشته و از دید فایده‌گرایانه معتقدند که کمترین توجیه آن شامل منطقی‌سازی اقتصاد قضایی و راحتی اداری می‌شود، زیرا به نظر می‌رسد که بار معکوس محاکمه‌های کوتاه‌تر، آسان‌تر و کم‌هزینه‌تر را تسهیل می‌کند، در نتیجه منابع ارزشمندی را که معمولاً صرف تحقیق در مورد حقایقی می‌شود که منحصرأ در اختیار متهم است، حفظ می‌کند. (Hamer,2006;158;Gupta,Ibid)

افزون بر این، رویه قضایی ایالات متحده (در برخی موارد) به دکتین «ارتباط عقلانی»^۱ اجازه می‌دهد تا از یافته‌های علیه متهم در مورد مسائل مربوط به جرم حمایت کند که بر اساس آن، هر گاه بین حضور غیر قابل توضیح (توجیه) متهم در محل وقوع جرم و ارتکاب آن توسط وی، ارتباط منطقی و معقولی وجود داشته باشد وی باید با نفی عناصر جرم اثبات نماید که مرتکب جرم نشده است. بنابراین، به عنوان مثال، در ایالات متحده علیه گینی^۲، استنباط ارتکاب جرم انجام تقطیر غیرقانونی صرفاً از حضور در محل انجام شد. به این شکل که متهم به دلیل داشتن غیرقانونی یک دستگاه خودرو و انجام تجارت یک دستگاه تقطیر بدون مجوز محکوم شد. دستورالعمل‌های قاضی پرونده، هیأت منصفه را از مقررات قانونی مطلع ساخت که به آن اجازه می‌داد از حضور غیرقابل توضیح متهم در محل مذکور مجرمیت وی را استنباط کند.

همچنین در پرونده لیری علیه ایالات متحده^۳، چنین مقرر شد که ارتکاب جرم مستلزم این است که باید مواد مخدر به طور غیرقانونی وارد شده باشد و متهم نیز آن را می‌دانسته است. پیش‌فرض‌هایی ناظر به مجرمیت متهم وجود داشت مبنی بر اینکه هر دوی این عناصر برآورده شده‌اند (متهم مرتکب جرم فوق شده است)، صرفاً با توجه به این که «ارتباط عقلانی» ادعایی بین «تصرف و در اختیار داشتن مواد» و عناصر جرم «وارد نمودن غیرقانونی مواد مخدر» موجود است. دادگاه در ادامه تصمیم خود چنین مقرر نمود که «مفروض بودن امر، بیشتر نشان‌گر وجود (وقوع) آن است تا زمانی که چنین نباشد (مفروض تلقی نشود). البته باید اذعان نمود که برخی از اندیشمندان صرف ارتباط عقلانی بین حضور متهم و واقعه مجرمانه را تا زمانی که تردید معقولی در خصوص اصل واقعه مجرمانه وجود دارد را برای دگرگونی بار اثبات کافی ندانسته و آن را ناقض فرض بی‌گناهی تلقی می‌نمایند. (Ashford & Risinger, 1969; 176) به عنوان مثال، در قضیه لیری برخی حقوق دانان با طرح این نکته که در خصوص ورود غیرقانونی مخدر فوق شک معقولی وجود دارد، مفروض نمودن آن را زیر سؤال برده و قائل به مخدوش شدن فرض برائت هستند. (Davidson Gray, Op.Cit; 613)

اقتضائات قاعده البینه علی المدعی

برخی مواقع ممکن است علی‌الظاهر از اصل برائت عدول شده باشد ولی این انحراف ظاهری از اصل برائت خود براساس قاعده مبنایی الزام مدعی امری به اثبات آن و معادل فقهی آن قاعده البینه علی المدعی قابل توجیه باشد. مقتضای این قاعده این است که هرکسی مدعی وجود چیزی است بایستی وجود آن را اثبات کند؛ زیرا اصل اساسی اصل عدم است، بنابراین هرگاه متهم ادعای حدوث عواملی را داشته باشد که اثبات آن منجر به منع یا موقوفی تعقیب یا موارد مشابه گردد مکلف به اثبات آن است و الا به مقتضای ادله ابرازی علیه او عمل می‌گردد دقیقاً به همین دلیل است که اگر متهم به یکی از عوامل موجهه یا رافع مسؤولیت

1. Rational Connection
2. Gainey, V US. 1965
3. Lary, V U.S. 1969

کیفری استناد نماید مشهور حقوقدانان را اعتقاد بر این است که وی باید وجود داشتن این عوامل را به اثبات برساند و نه اینکه دادستان عهده‌دار اثبات عدم آن‌ها برای محکوم‌کردن متهم باشد. (استفانی و دیگران، ۱۳۷۷: ۳۰) طبق این روش که از آن به بار معکوس ارائه شواهد و ادله تعبیر می‌شود، این وظیفه بر عهده متهم است که با طرح دفاع یا استثناء، فرض دادگاه را مبنی بر عدم وجود یک مورد توجیه‌کننده خاص رد کند. (Gupta, Op.Cit:50) بار معکوس ارائه شواهد و ادله صرفاً مستلزم اثبات امر توسط متهم است که معیار «انسان محتاط»^۱ را برآورده می‌کند یا حداقل باعث ایجاد شک منطقی در مورد یک یا چند عنصر ضروری جرم می‌شود. دادستانی بار قانونی اثبات را برای نفی تبرئه متهم بر عهده خواهد داشت و در صورتی که متهم موفق به ایجاد شک منطقی شود، به دلیل عدم اثبات جرم وی از سوی دادسرا، تبرئه خواهد شد. (Hamer Op.Cit:142-143) بنابراین، بار قانونی اثبات تمام اجزای ضروری یک جرم از زمان شروع تا ختم محاکمه بر عهده مقام تعقیب است.

در عین حال هرگاه قرائن و شواهدی علیه متهم وجود داشته باشد و این امر متهم را در مظان محکومیت قرار دهد لکن متهم مدعی بی‌اعتباربودن قرائن و امارات ابرازی و تلاش در نفی این امور نماید، مکلف به ارائه دلیل و اثبات آن است. مثال معروف در این خصوص قتل مشکوک مورد لوث است. لوث در مواردی مطرح می‌شود که به رغم عدم وجود یکی از ادله عادی اثبات قتل از قبیل اقرار و شهادت، قرائن و امارات ظن‌آور و غیرمعارض وجود داشته باشد که دلالت بر تحقق قتل توسط متهم کند و حاکم با توجه به این قرائن و امارت به ارتکاب قتل از جانب متهم ظن پیدا کند در چنین مواردی حاکمیت اصل برائت نسبت به متهم زائل می‌گردد و این متهم است که باید برای تبرعه خود بینه اقامه کند. (شمس ناتری، ۱۳۸۹: ۲۹۱) بنابراین همانطور که برمی‌آید در این مواردی که از اصل برائت عدول شده است در واقع عمل به موادی قاعده «البینه علی المدعی» است که با استناد به این قاعده، قابل توجیه خواهد بود.

پیچیدگی برخی از جرایم

دلیل دیگری نیز که در برخی وضعیت‌ها در مورد بعضی جرایم مورد اشاره قرار گرفته است پیچیدگی ارتکاب برخی از جرایم است به گونه‌ای که اثبات تمام عناصر جرم با تک تک اجزا و ویژگی‌های هر کدام از این عناصر را بسیار مشکل و بعضاً غیرممکن می‌سازد.

امروزه ورود فناوری‌های روزافزون الکترونیکی و کامپیوتری به عرصه بزهکاری و نیز توسعه شبکه‌های گسترده و سازمان یافته جرایم، اثبات نحوه ارتکاب جرم و کشف آن‌ها را در حد صعوبت فراوان نموده است از این رو قانونگذار برای حمایت از مقامات پلیس و تعقیب‌کننده جرم و در واقع در مقام رفع نقطه ضعف پلیس، به کمک آنان می‌آید و با معکوس کردن بار اثبات متهمان را در موضع ضعف قرار می‌دهد (رحمدل، ۱۳۸۹: ۵۶) شاید نمونه بارز این مسئله را بتوان در جرایم موسوم به فساد مالی یافت که ماهیت این گونه از جرائم به واسطه‌ی قدرت، ارتباطات و حتی تسلط یا نفوذ غالب مرتکبان یا سایر مداخله‌کنندگان بر سیستم‌های تعقیب و رسیدگی بسیار پیچیده یا شیوه ارتکاب جرم بسیار فنی باشد. برای مثال می‌توان به جرم پولشویی اشاره نمود که به خاطر ارتکاب پیچیده این جرم که مخفی کاری جزء لاینفک آن است، کشف آن را بسیار مشکل می‌سازد. لذا در بعد بین‌المللی همانطور که در ادامه مذکور می‌افتد از اصل برائت در این جرم عدول گردیده و متهم مکلف به اثبات بی‌گناهی خود شده است.

با این حال در حقوق ایران مستند به قانون مبارزه با پولشویی و آیین‌نامه اجرایی آن اصل برائت رعایت گردیده و در این جرم بار اثبات همچنان بر عهده مقام تعقیب می‌باشد. نمونه دیگر جرم کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی)^۲ است. در میان جرایم فساد مالی، کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی) دارای دشوارترین ردیابی است، زیرا نمادی از انباشته شدن محصولات دیگر جرایم فساد است که در طول مدت خدمت با نهایت محرمانه‌گی انجام شده است. (Abu-morad, Op.Cit:25) بنابراین، مفهوم کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی) مبتنی بر ثروت بیش از حد مقامات دولتی است که متناسب با درآمد قانونی نیست. (Henning, Op.Cit ; 793) بر این اساس، مقامات دولتی باید منبع مشروع چنین افزایشی را ثابت کنند. در غیر این صورت، کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی) تلقی می‌شود.

1. prudent man
2. Illicit Enrichment

(United Nations, 2009) بر این اساس، در پرونده کسب درآمد نامشروع، بار اثبات به مقام دولتی (متهم) منتقل می شود تا ثابت کند که درآمد و ثروت وی از منابع قانونی به دست آمده است. (Chanda, Op.Cit:315) این روش جدید در تعقیب فساد توسط کنوانسیون بین آمریکایی علیه فساد^۱ 1996 ارائه شده بود. سپس سایر کنوانسیون های بین المللی از قبیل کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه فساد^۲ 2003، کنوانسیون اتحادیه آفریقا برای پیشگیری و مبارزه با فساد^۳ 2003، سازمان جامعه اقتصادی کشورهای آفریقای غربی 2001^۴، پروتکل جامعه توسعه آفریقای جنوبی^۵ (۲۰۰۵)، و کنوانسیون اتحادیه عرب علیه فساد ۲۰۱۰ آن را تصویب کردند.

(Abu-morad, Op.Cit:25) بنابراین، مفهوم حقوقی کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی)، گناه متهم را فرض می کند تا زمانی که وی بی گناهی خود را ثابت کند که در غیر این صورت به عنوان خود مجرم شناخته می شود. (Ibid: 26) اگرچه برخی اندیشمندان استدلال می کنند که تا زمانی که فرض برائت ابطال پذیر باشد، عدم موفقیت در اثبات نباید عنصری از جرم کسب درآمد نامشروع در نظر گرفته شود (Ibid). محققان دیگری استدلال می کنند که ایجاد جرم کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی) ابزار جدیدی از فرض قانون را به همراه دارد که در آن متهم باید منبع مشروع ثروت را توضیح دهد (Chanda, Op.Cit:315). بنابراین می تواند تحقیقات و جمع آوری اطلاعات را تسهیل کند (Abu-morad, Op.Cit) و همچنین به روند پیگرد قانونی در بازیابی دارایی تحصیل شده به صورت غیرقانونی کمک کند. در نتیجه، یکپارچگی و مسئولیت پذیری را بهبود می بخشد و آگاهی در مورد سوء استفاده از مناصب دولتی را افزایش می دهد (Chanda, Op.Cit) از این رو، کسب درآمد نامشروع به عنوان یک اقدام مؤثر برای غلبه بر یا حل «ماهیت مخفی» جرم و دشواری اثبات، به ویژه در پرونده های فساد در نظر گرفته می شود. (Derencinovi, 2010:20)

رعایت منافع عمومی

در برخی جرایم از آنجایی که ممکن است کوچکترین افعال ضرری هنگفت و بعضاً جبران ناپذیر بر پیکر اجتماع وارد سازد و از این رهگذر بسیاری از فرصت طلبان می توانند در لوای اصل برائت خطری جدی برای جامعه تلقی گردند، قانونگذاران معمولاً در رعایت بدون چون و چرای اصل برائت تردید می کنند و لذا در برخی موارد از این اصل عدول گردیده است و منفعت فردی به دلیل مصلحت عمومی تعدیل می گردد. در این راستا باید به دو دسته جرائم توجه نمود. اگرچه این دو دسته از لحاظ ماهیت و آسیب به منافع عمومی نقطه مقابل یکدیگر هستند. دسته نخست که در حقوق امریکا جرایم مربوط به تنظیم گری^۶ و در حقوق انگلستان جرایم با مسئولیت مطلق^۷ خوانده می شوند، مربوط به حوزه ی تولید و خدمات هستند و هدف ابتدایی آنان در کنار کسب سود فردی، خدمت رسانی است. در توجیه عدم توازن بار اثبات در این جرائم، استدلال هایی از دیدگاه اخلاقی یا عمل گرایانه، ارائه شده است. برخی معتقدند که از دیدگاه اخلاقی، ممکن است متهم به طور داوطلبانه حقوق عادی خود را در دادرسی خود با فرصتی برای شرکت سودآور در فعالیت تنظیم شده مبادله کرده باشد. متهم به طور کلی انتخاب کرده است که در فعالیت تنظیم شده شرکت کند لیکن اغلب با داشتن انتظاری از سود. ممکن است تصور شود که او نسبت به شرایط حاکم بر فعالیت اطلاع معقولی داشته و با رعایت آنها موافقت کرده است. از جمله این شرایط، بارهای معکوس است و می توان تصور کرد که متهم موافقت کرده است که جنبه های خاصی از تبعیت خود را از مقررات مذکور در صورت لزوم نشان دهد. (Hamer, Op.Cit:167)

برخی دیگر معتقدند رژیم های تنظیم گری / نظارتی برای پاسخگویی به نگرانی های عملی و نه اخلاقی ایجاد شده اند. در بسیاری از حوزه های اقتصاد مدرن (تولید غذا و دارو، تولید، حمل و نقل هوایی، تجارت، روابط با مصرف کننده، حفاظت از محیط

1. IAACAC
2. UNCAC
3. AUCPCC
4. ECOWAS
5. SADC
6. Regulatory offences
7. Strict Liability offences

زیست و ایمنی محل کار) مقررات نقش مهمی در حفاظت از منافع عمومی ایفا می‌کنند. در حالی که نقض مقررات اغلب حتی بالقوه موجب آسیب‌های گسترده و شدید است، دغدغه اصلی جلوگیری از آسیب به مردم از طریق حفظ استانداردهای بهداشتی، ایمنی و غیره است تا تأمین تضمین مجازات یا سزای مناسب. (Richardson, 1987; 295-296)

از منظر عملی، به متهم این فرصت داده شده است که فرایندهای سنجش اندازه‌گیری و ثبت سوابق را اعمال نمایند تا بتواند جنبه‌های اطاعت از مقررات را نشان دهد. بنابراین متهم با درگیر شدن در فعالیت تنظیم‌شده، مسئولیت اثبات انطباق با مقررات را بر عهده می‌گیرد. در نتیجه، بارهای متقاعدکننده معکوس راهی عملی برای تنظیم‌کننده برای مدیریت هزینه‌های پیگرد قانونی فراهم می‌کند. آنها به ایجاد یک «رژیم مؤثر و قابل اجرا» کمک می‌کنند. بدون آنها «تحقیقات کمتر... پیگرد قانونی کمتر» و حمایت کمتر از مردم وجود خواهد داشت. (Hammer, Op.Cit: 167)

در این راستا لرد نیکولز در پرونده جانستون^۱، با موضوع فروش دیسک‌های قاچاق^۲، اظهار نمود که در این مورد، عدم تعادل اثباتی عملاً وجود دارد و بار اثبات باید معکوس شود زیرا؛ کسانی که محصولات برند تجاری را تجارت می‌کنند، از لزوم مراقبت در برابر کالاهای تقلبی آگاه هستند. آنها از نیاز به معامله با تأمین‌کنندگان معتبر و نگهداری سوابق و خطراتی که در صورت عدم انجام آنها متحمل می‌شوند آگاه هستند... منابع تأمین [آنها] برای [آنها] شناخته شده است. (Hammer, Op.Cit: 167)

دسته دیگری از جرائم که به دلیل جدی بودن آسیب وارده و ماهیت ضد انسانی و اجتماعی آن، عدول از روش‌های سنتی اثبات یا تعدیل آن را باعث شده، جرائم تروریستی است. به گونه‌ای که نه تنها در بیشتر نظام‌ها قواعد گردآوری ادله را دستخوش تغییر کامل نموده (Barak-Erez, 2009:57) بلکه چه از حیث نظری و چه عملی باعث تغییر رویکردهای ناظر به اثبات جرم از حیث دگرگونی بار اثبات جرم شده است.

(Singh, 2020: 20) در حقوق ایران، عناوین مجرمانه موسوم به جرایم علیه امنیت ملی را شاید بتوان از حیث دگرگونی بار اثبات شبیه موارد بالا تلقی نمود. برای مثال ماده ۴۹۹ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات مقرر می‌دارد: «هرکس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها و یا شعب جمعیت‌های مذکور در ماده (۴۹۸) عضویت یابد به سه ماه تا پنج سال حبس محکوم می‌گردد مگر اینکه ثابت شود که از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است.» همانطور که از این ماده بر می‌آید صرف عضویت در دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت‌های مذکور در ماده قبل از آن موجب محکومیت است یعنی برای مقام تعقیب تنها کافی است که عضویت متهم را اثبات نماید و پس از آن از اثبات عنصر روانی جرم بی‌نیاز است و این متهم است که باید فقدان آگاهی خود را به اثبات برساند؛ در این حالت بار اثبات معکوس گردیده است. دلیل این امر هم با توجه به شدت عمل قانونگذاران در جرایم علیه امنیت و عدم تسامح و تساهل در این جرایم روشن می‌شود؛ چه عملاً اثبات قصد مجرمانه این قبیل افراد بسیار مشکل است، زیرا بسیاری از این دسته‌ها و جمعیت‌ها در ظاهر با عناوین و اسامی مغایر نظام فعالیت نمی‌کنند بنابراین هر کدام از متهمان می‌توانند در مقابل تلاش مقام تعقیب در اثبات عنصر روانی با ادعای قانونی بودن ظاهری فعالیت این نهادها، مانع اثبات عنصر روانی گردیده و ادعای فریب خوردن نمایند.

تأثیر امر مفروض در دادرسی کیفری

در مباحث پیش بیان شد که وجود اصل برائت در دادرسی کیفری و تأثیر آن بر دادرسی عادلانه و حفظ حقوق متهم نه تنها در عرصه حقوق داخلی بلکه در سطح بین‌المللی نیز به عنوان یکی از اصول حقوق بشر شناخته شده است ولی با وجود این، بنا به دلایلی چند که سابقاً بیان گردید گاه برخی یا تمام عنصر مادی و یا معنوی جرم از منظر قانونگذار مفروض انگاشته شده و در آن خصوص اصل برائت جای خود را به اماره مجرمیت می‌دهد. طی سه بحث آتی اثر امر مفروض در دادرسی کیفری تشریح می‌گردد.

1. R v Johnstone (Robert Alexander): in, <https://publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd030522/john-1.htm>
2. bootlegging

امر مفروض؛ اماره غیر قابل رد مجرمیت

در این حالت که فرض برائت جای خود را بنا به دلایل پیش گفته به فرض مجرمیت می دهد و بر آن اساس شاکي یا دادستان نیازی به اثبات «امر مفروض» نداشته در این حالت نه اینکه بار اثبات از عهده دادستان خارج و بر عهده متهم قرار گیرد بلکه امر مفروض انگاشته شده قابل رد و نقض نیست و در نهایت متهم مجرم و به مجازات محکوم خواهد شد.

نمونه بارز این حالت را می توان در ماده ۳، ۷ و ۱۰ قانون چک مشاهده نمود که مستفاد از مواد مذکور صادر کردن یک برگ چک و دادن آن به دیگری و یا ارائه دستور عدم پرداخت به بانک در صورت فقدان موجودی یا کسر موجودی یا نادرست بودن چک که منجر به صدور گواهی عدم پرداخت گردد جرم صدور چک بلامحل را رقم خواهد زد. در این جرم اثبات عنصر مادی از سوی شاکي برای تحقق آن لازم و ضروری است و با وجود زائل شدن اصل برائت و عدم تکلیف شاکي به اثبات عنصر روانی (عمد خاص) و مفروض بودن عنصر روانی، امکان اثبات عدم عنصر روانی وجود ندارد و حتی اگر متهم نیز بتواند ثابت کند که در عدم پرداخت وجه چک هیچ گونه عمد خاصی نداشته تأثیر در مجرمیت ایشان نخواهد داشت (میرمحمد صادقی، ۱۳۸۴: ۳۷۶) با این حال در هر صورت امکان اثبات عدم وجود عمد عام وجود دارد بنابراین در این حالت مفروض داشتن عمد خاص به عنوان قسمتی از عنصر روانی امری مفروض غیر قابل اثبات است و اثبات فقدان عمد خاص هیچ گونه تأثیری در برائت مرتکب نداشته و منجر به برائت وی نخواهد شد.

مضاف بر آن نیز می توان به بند ب ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اشاره نمود که بیان می دارد «هرگاه مرتکب عمداً کاری انجام دهد که نوعاً موجب جنایت یا نظیر آن می گردد هر چند قصد ارتکاب آن جنایت یا نظیر آن را نداشته باشد ولی آگاه و متوجه بوده که آن کار نوعاً موجب آن جنایت یا نظیر آن شود در واقع قتل عمدی محقق می گردد». در این بند قانونگذار فرض داشته که هرگاه کسی با علم به رفتاری که نوعاً موجب جنایت یا نظیر آن شود هر چند قصد ارتکاب آن جنایت را نداشته باشد ولی آگاه به آن کار نوعاً جنایت آور باشد، به دلیل علم و آگاهی مرتکب به ماهیت رفتار و آثار ناشی از آن، عمد خاص را مفروض انگاشته به نحوی که حتی با اثبات خلاف آن مرتکب تاب توان خروج از قتل عمد را ندارد. در این مورد هرگاه مرتکب ثابت نماید که قصد نتیجه نداشته باز هم قاتل عمد محسوب می شود البته باید خاطر نشان شود که نباید پنداشت قانونگذار در این بند اصولاً توجهی به عمد خاص نداشته و صرفاً عمد عام را برای تحقق جرم مذکور در این بند لازم دانسته است بلکه از آن جهت که در قتل عمد سؤنیت خاص شرط لازم و ضروری تحقق آن بوده و در این بند با مفروض داشتن عمد خاص شاکي و یا دادستان را در اثبات آن معاف نموده و آن را امری مفروض غیر قابل اثبات به شمار آورده دال بر آن است که متهم حتی با اثبات فقدان عمد خاص نمی تواند از اتهام قتل عمد رهایی یابد؛ به عبارتی ارتکاب افعال نوعاً کشنده با علم به آن، دلیل وجود قصد سابق بر حصول نتیجه مجرمانه خواهد بود.

از دیگر مصادیق امر مفروض قابل اثبات می توان به ماده ۱۰ اساسنامه دادگاه نورنبرگ راجع به محاکمه سران نازی بعد از جنگ جهانی دوم بوده که مقرر می دارد "در تمامی مواردی که دادگاه گروه یا سازمانی را جنایتکار اعلام می کند مقامات صلاحیتدار هر یک از دول امضاکننده حق دارند هرکس را به جرم عضویت در گروه یا سازمان مزبور به دادگاه ملی، نظامی یا دادگاه مناطق اشغال جلب کنند در این صورت جنبه جنایتکارانه گروه یا سازمان مزبور مسلم و محرز بوده و قابل خدشه نخواهد بود."

همانگونه که ماده مذکور صراحت دارد تمام عناصر روانی و مادی جرم اعم از رفتار، نتیجه، اوضاع و احوال و رابطه سببیت مفروض انگاشته شده و نه تنها اصل برائت به شدت نقض شده است (حیدری، رهامی، ۱۳۸۲: ۹) بلکه بار اثبات عناصر روانی و مادی بر عهده کسی نبوده و حتی اعضا نیز امکان اثبات خلاف آن را ندارند. در واقع هم عنصر مادی و هم عنصر معنوی در این ماده مفروض بوده و اثبات خلاف آن نیز توسط اعضا امکان پذیر نیست و در نتیجه مجرمیت اعضا مسلم است. اتخاذ چنین تصمیمی در سطح بین المللی و گسترش مصادیق اماره مجرمیت همراه با عدم امکان اثبات خلاف آن و بی تأثیری اثبات خلاف آن، ناقض دادرسی عادلانه و حقوق دفاعی متهم بوده امری که دیوان اروپایی حقوق بشر نیز در راستای نفی این اقدام بیان نموده که «در مواردی که اماره مجرمیت جایگزین اصل برائت می گردد باید امکان اثبات خلاف آن به متهم داده شود». (آشوری، ۱۳۸۳: ۲۳۹)

امر مفروض؛ معکوس شدن بار اثبات

در برخی موارد فرض مجرمیت جایگزین اصل برائت شده و هرچند بار اثبات معکوس می‌گردد ولی متهم این حق را دارد که در صورت اثبات خلاف امر مفروض از مجرمیت و محکومیت بگریزد. بار اثباتی معکوس^۱ بار اثبات موضوع را در دادرسی کیفری و مدنی به متهم منتقل می‌کند. در اینجا، اثبات بی‌گناهی بر عهده متهم است. به عنوان مثال، در برخی از پرونده‌های مربوط به تصادفات وسایل نقلیه موتوری معمولاً متهم باید ثابت کند که در حادثه سهل‌انگاری نکرده است. این موضوع به دلیل اینکه در شرایط خاص ناقض حق اولیه اصل فرد ناظر به فرض بی‌گناهی است، به مسائل بحث برانگیز زیادی منجر شده است. از این رو، برخی از محققان، جایجایی بار را نوعی نقض حقوق بشر می‌دانند (Wodage, 2015:66) و برخی به دلیل برخی محدودیت‌ها در رابطه با موارد زیر، با فرض برائت مخالف هستند و آن را یک اصل مطلق نمی‌دانند. این موارد عبارتند از: وضعیت خود متهم، ملاحظات مربوط به سیاست قانونگذاری در مبارزه با جرایم خاص و ایجاد تعادل بین دولت و حقوق فردی.

(Kofele-Kale, 2006:702) از سوی دیگر، ملاحظات محکمی از سوی دادگاه اروپایی حقوق بشر وجود دارد که اجازه می‌دهد بار اثبات را در موارد معدودی که عبارتند از: (الف) در جرایم به اصطلاح مسئولیت مطلق، (ب) منافع مالی تحصیل شده توسط متهم به واسطه ارتکاب جرم و (ج) در جرایمی که در آن بار اثبات (توسط قانون‌گذار) به عهده متهم گذاشته شده است» (Derencinovic, Op.Cit: 20).

در حقوق ایران نمونه بارز چنین حالتی را می‌توان در ماده ۳۰ قانون مبارزه با مواد مخدر مشاهده نمود که بیان می‌دارد «وسائط نقلیه ای که حامل مواد مخدر یا روانگردان‌های صنعتی غیر دارویی شناخته می‌شوند به نفع دولت ضبط و با تصویب ستاد مبارزه با مواد مخدر در اختیار سازمان کاشف قرار می‌گیرد و چنانچه حمل مواد مخدر یا روان‌گردان‌های غیردارویی بدون اذن و اطلاع مالک وسیله نقلیه صورت گرفته باشد وسیله نقلیه به مالک مسترد می‌گردد». ناگفته پیداست که عنصر روانی مالک وسیله نقلیه در این ماده مفروض بوده و همین امر مجوز ضبط آن را توجیه می‌کند (موحدی، ۱۳۹۶: ۱۹۶) مگر اینکه مالک عدم اذن و آگاهی خود را ثابت کند که در این صورت عدم آگاهی و یا فقدان اذن مانع ضبط وسیله مذکور خواهد شد.

مصادق دیگر معکوس شدن بار اثبات ماده ۵۱۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است که بیان می‌دارد «هرگاه شخصی راکه شبانه و به طور مشکوکی از محل اقامتش فراخوانده و بیرون برده اند مفقود شود دعوت‌کننده ضامن دیه اوست مگر اینکه ثابت کند که دعوت شده زنده است یا اگر فوت کرده به مرگ عادی یا علل قهری بوده که ارتباطی به او نداشته است یا اگر کشته شده دیگری او را به قتل رسانده است». آنچه در ماده مذکور مفروض شده تمام اجزای عنصر مادی اعم از رفتار، اوضاع و احوال، نتیجه و رابطه سببیت است. قانونگذار در این حالت شاکی یا دادستان را از اثبات عنصر مادی معاف نموده و بار اثبات خلاف آن را به متهم حمل کرده است و در چنین مواردی که امر مفروض باعث معکوس شدن بار اثبات می‌شود مرتکب با اثبات خلاف امر مفروض از شمول ماده مرقوم خارج و الا احکام این ماده بر او بار خواهد شد.

یکی دیگر از مصادیقی که به صراحت تقدم اماره مجرمیت بر اصل برائت قابل مشاهده است بند ۷ ماده ۱۲ کنوانسیون پالرمو در خصوص جرم پولشویی است؛ پولشویی که عبارت است از قانونی جلوه دادن عواید حاصل از فعالیت‌های غیرقانونی (سیادت و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۱۵)، آثار مخربی بر اقتصاد، سیاست، امنیت، فرهنگ و حتی عدالت قضایی دارد همین عوامل و به ویژه جهانی شدن جرم پولشویی باعث گردیده که در این حالت فرض مجرمیت جایگزین اصل برائت شود (رشیدی و دیگران، ۱۴۰۰، ۲۶۷) و متعاقب آن در بند ۷ ماده ۱۲ کنوانسیون فوق‌الذکر بیان گردد که «دولت‌های عضو می‌توانند الزام شخص به ادای توضیح درباره مشروعیت منشأ درآمدهای مورد اتهام یا دیگر اموال در معرض مصادره مورد توجه قراردهند». مستفاد از ماده مذکور این است که هرگاه کسی به تحصیل ثروتهای مشکوکی دست یابد دولت‌ها می‌توانند در خصوص منشأ مشروعیت درآمدهای فوق (به منظور کشف پولشویی) از متهم دلیل بخواهند در این صورت چنانچه وی از اثبات مشروعیت منشأ درآمدهای به دست آمده ناتوان باشد اموال مذکور به نفع دولت مصادره می‌گردند. آنچه در این ماده مفروض انگاشته شده اوضاع و احوال

1. Reverse onus; The reverse burden of proof

یعنی منشأ درآمدهای مورد اتهام است که در این صورت اگر متهم بتواند خلاف امر مفروض را ثابت نماید حکم ماده مذکور در خصوص ایشان اجرا نخواهد شد. با این حال، بسیاری از قوانین این فرایند اثباتی را در طول تعقیب و محاکمه جرم کسب درآمد نامشروع اتخاذ کردند تا مسئولیت اثبات را به عهده متهم بگذارند، زیرا به عنوان ابزاری مؤثر برای مهار فساد در نظر گرفته می‌شود. (Abu-morad, Op.Cit; 28; Mozila et al, 2012)

ماده ۴۹۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز بیان می‌دارد «هرکس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت های مذکور در ماده ۴۹۸ عضویت یابد به سه ماه تا پنج سال محکوم می‌گردد مگر آنکه ثابت شود از اهداف آن بی اطلاع بوده است». عبارت اخیر ماده مذکور دال بر مفروض بودن علم و آگاهی مرتکب دارد و فرض قانونگذار بر آن است که مرتکب از اهداف دسته‌ها و جمعیت‌های مذکور آگاهی داشته (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۷: ۶۲) و اثبات خلاف آن به عهده وی قرار گرفته است (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۲۲۲) بنابراین چنانچه مرتکب بتواند خلاف امر مفروض را ثابت کند بری و الا تابع حکم ماده ۴۹۹ قرار خواهد گرفت.

آنچه در نهایت قابل ذکر است این که برخی اندیشمندان اقدام قانون‌گذاران را در راستای کنار گذاردن یا نقض اصل برائت (به زعم ایشان) قابل توجیه دانسته و معتقدند که این امر در سطح عمل‌گرایانه قابل درک است، جایی که فشار جامعه برای محافظت از جامعه در برابر جنایات خشونت‌آمیز وجود دارد، و این که اغلب بر عهده دادستان است که مدارک کافی برای اثبات ادعاهای خود در سطح فراتر از شک منطقی احضار کند. از سوی دیگر، منافع بسیار مهمی در محاکمه جنایی در خطر است و برای اطمینان از حفاظت از این منافع، به استاندارد بالایی از اثبات نیاز است. هر گونه انحراف پیشنهادی از رویکرد استاندارد باید به دقت توجیه شود و نشان داده شود که با منطق فرض برائت سازگار است. (Davidson Gray, Op.Cit:614)

امر مفروض؛ تعدیل اصل برائت

بیان شد که امر مفروض ممکن است منجر به محکومیت متهم گردیده و به عبارتی دلیل بر مجرمیت باشد و نیز در شرایط دیگر می‌تواند بار اثبات را معکوس نماید؛ به این معنا که برخلاف مورد قبل دلیل بر مجرمیت نیست بلکه متهم می‌تواند خلاف امر مفروض را به اثبات برساند در این جا با حالت سوئی از تأثیر امر مفروض در موارد عدول از اصل برائت در دادرسی کیفری روبرو هستیم. در این مورد که استثنائی تلقی می‌شود، اثبات جرم مستلزم ارائه ادله‌ی خاصی است و تنها با توسل به آنها می‌توان جرم مورد نظر را اثبات نمود، اگر اوضاع و احوال ویژه‌ای بر قضیه حاکم باشد ممکن است از اصل برائت به شکل خاصی عدول شود. به این نحو که ابتدا متهم در آن شرایط مکلف به ارائه دلیل در رفع اتهام از خود می‌گردد یعنی نخست، از اصل برائت عدول می‌گردد و دوم مورد از شکل حالت اول خارج می‌شود؛ زیرا در این جا متهم می‌تواند در رفع اتهام از خود دلیل اقامه نماید و صرف عدول از اصل برائت به معنای محکومیت وی نیست، پس باید دانست که در این حالت اگر متهم از اثبات بی‌گناهی خود در رد امر مفروض ناتوان باشد به مقتضای حالت دوم پیش‌گفته نمی‌توان با احراز دیگر شرایط حکم به محکومیت وی صادر کرد بلکه در این حالت یک‌بار دیگر بار اثبات به مدعی برمی‌گردد که برای اثبات جرم ارائه دلیل نماید ولی این بار لازم نیست که از طریق ادله مشخص و معین از قبل تعیین شده، جرم را ثابت کند بلکه در این حالت قانونگذار به مدعی اجازه داده با استناد و توسل به ادله ضعیف‌تر و تعدیل یافته‌ای جرم را اثبات نماید. مثال مشخص‌کننده این وضعیت حدوث لوث در انتساب قتل به متهم است. در وضعیت لوث به علت حصول ظن برای قاضی بر مجرمیت متهم از اصل برائت عدول گردیده و در این حالت متهم برای رهایی از قصاص ناچار به اثبات بی‌گناهی خویش است با این حال اگر وی از اثبات بی‌گناهی خویش ناکام بماند نمی‌توان بلافاصله مانند حالت دوم قسمت پیش، حکم بر محکومیت (قصاص) وی صادر کرد بلکه در این حالت بار دیگر بار اثبات به مدعی برمی‌گردد تا با توسل به قسامه بتواند جرم را اثبات نموده و قصاص را اعمال کند. همانگونه که واضح است بر اساس ماده ۱۶۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ ادله اثبات قتل در شرایط عادی (بدون تحقق لوث) اقرار، شهادت و علم قاضی است ولی پس از تحقق لوث دلیل اثبات جرم تعدیل گردیده و به قسامه تنزل می‌یابد؛ زیرا هیچ کدام از دلایل کلاسیک در اثبات قتل در اختیار مدعی نیست و ارائه دلیلی همچون قسامه به مراتب از دلایل فوق‌راحتر و آسان‌تر است (صالحی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۸) لذا در این حالت که از اصل برائت

عدول گردیده و مجرمیت متهم مفروض انگاشته شده پس از ناتوانی متهم در اثبات بی‌گناهی، بار اثبات باز هم به مدعی برمی‌گردد ولی این بار دیگر برای اثبات جرم مورد نظر تشبث به دلایل کلاسیک لازم نبوده بلکه دلیل آسانتر که در اختیار مدعی است می‌تواند اثبات‌کننده جرم باشد.

چنین رویکردی را در خصوص برخی مصادیق فساد مانند پول شویی می‌توان در قوانین برخی کشورها مشاهده نمود که قانون بار اثبات را به عهده متهم می‌گذارد. به عنوان مثال ماده ۴ قانون مبارزه با پولشویی و ماده ۵۵ (بند الف) از قانون مالیات بر درآمد و همچنین، قانون مجازات کسب درآمد نامشروع (غیرقانونی) کشور اردن تا حدی بار اثبات را به شخص موضوع منتقل می‌کند اما دادستان باید بهره‌برداری از مقام یا موقعیت را نیز اثبات کند و متهم باید منبع قانونی قسمت مازاد ثروت را ثابت کند. معقول به عنوان فرض تقصیر در پرونده‌های غنی‌سازی غیرقانونی تلقی می‌شود، امری حیاتی تلقی نمی‌کند (Abu-morad, Op.Cit:28) همچنین بر اساس برخی اسناد بین‌المللی، اگر مقام دولتی باید منشأ قانونی ثروت خود را توضیح دهد، آنگاه دادستان باید رابطه بین این افزایش و بهره‌برداری از مناصب دولتی را ثابت کند. (United Nations, 2009)

نکته‌ای که در آخر این بند باید بیان نمود این است که بازگشت بار اثبات به مدعی هرچند با لزوم ارائه دلایل ضعیف‌تر، حاکی از این حقیقت است که اصل برائت تعدیل یافته و ضعیف شده‌ای همچنان پابرجاست.

نتیجه‌گیری

اصل برائت که دال بر عدم وقوع جرم و عدم انتساب آن به متهم است بیش از همه در مقوله بار اثبات جرم نمود می‌نماید. بر اساس اصل برائت همه افراد جامعه بی‌گناه اند مگر آنکه گناه‌شان بر طبق موازین به اثبات برسد و بار اثبات آن نیز بر عهده مدعی (شاکی یا دادستان) است و نیازی به اینکه متهم برای اثبات بی‌گناهی خویش دلیل ارائه نماید وجود ندارد. اصل برائت گاه به دلایل منطقی از قبیل اهمیت جرم، پیچیدگی تحقق آن و ... مفروض انگاشته می‌شود و اصولاً با تمسک به دلایل مذکور عدول از مهمترین اصل حقوق جزا را توجیه نموده‌اند. حسب مورد و بنا به دلایل پیش‌گفته موارد مفروض می‌تواند عنصر روانی و یا اجزای مختلف عنصر مادی اعم از رفتار، نتیجه، رابطه سببیت و یا اوضاع و احوال باشد. اثر امر مفروض در دادرسی کیفری به سه شکل ممکن است تجلی یابد؛ اثر مفروض انگاشتن ارتکاب جرم گاه به معکوس شدن بار اثبات منجر می‌گردد و متهم باید برای برائت خویش دلیل اقامه نماید که در غیر این صورت، بدون نیاز به ارائه دلیل از جانب شاکی یا دادستان با جمیع سایر شرایط مجرم شناخته می‌شود؛ گاهی نیز امر مفروض به صورت اماره غیرقابل رد مجرمیت بروز می‌نماید به گونه‌ای که امر مفروض، اثبات شده تلقی گردیده و اثبات خلاف آن امکان‌پذیر نیست و نهایتاً گاه اثر آن در دادرسی به تعدیل اصل برائت (تغییر دلایل اثباتی) منجر می‌شود بدین نحو که با مفروض انگاشتن اصل برائت نه اینکه شاکی از ارائه دلیل برای اثبات ادعایش معاف گردد بلکه وی همچنان می‌بایست برای اثبات آن، دلیل ارائه نماید با این تفاوت که ماهیت و نوع دلیل یا دلایل ابرازی نسبت به دلیل اثباتی جرم در حالت عادی، تعدیل شده یا تغییر یافته است.

نکته قابل توجه این است که در موارد فوق که حق اساسی متهم ناظر به سکوت یا حق تساوی سلاح‌ها به خصوص در رسیدگی به جرائم شدید از جمله علیه امنیت به راحتی قابل نقض است، احتیاط بسیار بیشتری لازم است. زیرا همان‌طور که تا حدودی اشاره شد، هنوز حقوق دانان بسیاری با استناد به اسناد بین‌المللی و اصول مبنایی نسبت به توجیه اخلاقی عدول از اصل برائت در همه موارد فوق تردید دارند. همچنین در نظام‌های حقوقی پیشرفته نیز دیوان عالی (همان‌طور که شرح برخی گذشت) در ترتیب اثر دادن به تمام موارد با احتیاط عمل می‌نماید. در این راستا، دادرسان در راستای تفسیر به نفع متهم و پایبندی به اصل احتیاط رسالت خطیری داشته و توجه حقوق دانان به بررسی و تحلیل رویه‌های جاری لازم است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:
نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.
نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- استفانی، گارسون و لواسور، ژرژ. (۱۳۷۷). آیین دادرسی کیفری، ترجمه حسن دادبان، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی
- اکبری، عباسعلی؛ مال میر، محمود و پوریافرانی، حسن. (۱۳۹۶). مفهوم و مبانی عدول از اصل برائت. *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۸(۱۴)، ۲۹-۱
https://law.tabrizu.ac.ir/article_7168.html
- امام جمعه، سیده مرضیه. (۱۳۹۰). مطالعه تطبیقی اصل برائت در حقوق کیفری ایران و فرانسه، دانشگاه علوم قضایی و اداری، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد.
- آشوری، محمد؛ بشریه، حسن؛ هاشمی، سیدمحمد و یزدی، عبدالمجید. (۱۳۹۵). حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- آشوری، محمد. (۱۳۸۴). آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ ششم، تهران: سمت.
- آشوری، محمد. (۱۳۷۲). اصل برائت و آثار آن در امور کیفری (مطالعه تطبیقی)، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ۲۹(۱۱۵۹)، ۷۲-۳۹.
- بشیریه، تهمورث. (۱۳۸۷). پاسداشت حقوق اساسی در پرتو تعامل اصل ۳۶ و ۱۶۷ قانون اساسی، *مجله دادگستری*، ۶۲-۶۳، ۱۴۵-۱۵۶.
https://www.jlj.ir/article_11288_415119279e9fd943f55a1e8d0ee785f6.pdf
- ثقفی کوفی اصفهانی، محمد. (۱۳۵۵). الغارات، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی
- جرادق، جرج. (۱۳۷۹). امام علی (ع) صدای عدالت انسانی، ترجمه سید هادی خسروشاهی، جلد دوم، چاپ اول، تهران: انتشارات مشروق
- حیدری، علی مراد و رهامی، محسن. (۱۳۸۲). چالش های جدید اصول حاکم بر حقوق کیفری، ۱(۵) پیاپی ۵۴۰، ۲۷-۵.
https://jolt.ut.ac.ir/article_11386_8d0ee65a0da5f7ceb290c7988fb993e5.pdf
- خزانی، منوچهر. (۱۳۷۳). اصل برائت و اقامه دلیل در دعوی کیفری. *فصلنامه تحقیقات حقوقی* ۱، (شماره ۱۳-۱۴)، ۱۲۵-۱۴۴.
https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56601.html
- احسانی زاده، عاطفه؛ پیراحمدیان، امیر و یثربی، سیدمسعود. (۱۳۹۹). اصل برائت حقی بر مجازات نشدن. پژوهش های جرم شناختی پلیس، ۱(۱)، ۹۵-۱۱۸. SID: <https://sid.ir/paper/996216/fa>
- رحمدل، منصور. (۱۳۸۹). بار اثبات در امور کیفری، چاپ دوم، تهران: سمت
- رحمدل، منصور. (۱۳۸۷). جایگاه حقوق کیفری در قانون اساسی مشروطه و قانون اساسی جمهوری اسلامی. *مجله حقوقی دادگستری*، ۷۲(شماره ۶۳-۶۲)، ۱۲۱-۱۲۲. doi: 10.22106/jlj.2008.11287144-۱۲۱
- رشیدی، جاسم؛ شاملو، باقر و سایبانی، علیرضا. (۱۴۰۰). مفاهیم و مبانی معکوس کردن اثبات دلیل در جرم پولشویی با رویکرد دینی. *سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، ۵(۲)، ۲۵۸-۲۶۹.
https://www.islamiilife.com/article_186873.html
- سیادت، سیدمحمدحسن، چگنی، مهدی، آزادفر، محمد صادق و خسروآبادی، امیرحسین. (۱۳۹۹). جهانی شدن حقوق کیفری و تأثیر آن در اثبات جرم پولشویی. *حقوق اسلامی*، ۱۷(۶۵)، ۲۰۷-۲۳۷. https://hoquq.iict.ac.ir/article_44719.html
- شمس ناتری، محمد ابراهیم. (۱۳۸۹). اصل برائت و موارد عدول از آن در حقوق کیفری، مجموعه مقالات در تجلیل از استاد محمد آشوری (علوم جنایی)، تهران: سمت
- صابر، محمود. (۱۳۸۸). آیین دادرسی دیوان کیفری بین الملل، چاپ اول، تهران: نشر دادگستر
- صالحی، سید مهدی؛ قریشی، سید مهدی و جوادی، فاطمه. (۱۳۹۷). تبیین فقهی و حقوقی جریان اماره مجرمیت در بحث قسامه. *مطالعات فقه اسلامی و مبانی حقوق*، ۱۲(۳۸)، ۲۹-۵۰.
- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۴۰۱). قواعد فقه، جلد دوم، چاپ هجدهم، تهران: سمت.
- محقق داماد، سیدمصطفی. (۱۴۰۱). مباحثی از اصول فقه، دفتر سوم، چاپ دهم، تهران: نشر علوم اسلامی.

موحد، جعفر. (۱۳۹۶). مفاهیم و شیوه‌های معکوس کردن باراثبات دلیل در جرائم سازمان یافته در پرتو اسناد بین المللی و حقوق داخلی، فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات بین المللی پلیس، ۷(۳۹): ۲۰۶-۱۷۳.

<https://search.isc.ac/dl/search/defaultta.aspx?DTC=8&DC=1025691>

میرمحمدصادقی، حسین. (۱۳۸۴). جرایم علیه اموال و مالکیت، چاپ دوازدهم، تهران. میزان

میرمحمدصادقی، حسین. (۱۳۸۷). جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران. میزان

نوبهار، رحیم. (۱۳۹۶). اصل قضایی بودن مجازات ها، چاپ دوم. تهران، شهر دانش.

References

- Abu-Morad, M. A., Ayub, Z. A., & Noor, F. M. (2016). Burden of proof and presumption of innocence in the prosecution of illicit enrichment with reference to the Jordanian legislation. *Journal of Law, Policy and Globalization*, 49(25).
- Akbari, M., Malmir, A., & Pourbafrani, H. (2017). The concept and principles of convergence derived from the principle of innocence. *Contemporary Comparative Law Studies*, 8(14), 1–24. (In Persian)
- Amnesty International. (2014). Fair trial manual (2nd ed.). Amnesty International.
- Ashford, H., & Risinger, D. M. (1969). Presumptions, assumptions, and due process in criminal cases: A theoretical overview. *Yale Law Journal*, 79.
- Ashouri, M. (1993). Principle of justification and its effects on criminal matters (comparative study). *Journal of Law and Political Sciences*, 29, 72. (In Persian)
- Ashouri, M. (2006). Criminal procedure code (Vol. 2, 6th ed.). Tehran: Post. (In Persian)
- Ashouri, M., Bashiriyeh, H., Hashemi, S. M., & Yazdi, A. M. (2016). Human rights and concepts of equality, equity and justice (1st ed.). University of Tehran Press. (In Persian)
- Barak-Erez, D., & Waxman, M. C. (2009). Secret evidence and the due process of terrorist detentions. *Columbia Journal of Transnational Law*, 48(3).
- Bashiriyeh, T. (2008). Respecting fundamental rights in light of the interaction between principles 36 and 167 of the constitution. *Justice Law Journal*, 62–63, 145–156. (In Persian)
- Black, H. C. (1991). Black's law dictionary.
- Sheldrick, B. M. (1986). Shifting burdens and required inferences: The constitutionality of reverse onus clauses. *University of Toronto Faculty Law Review*, 44(2), 179–180.
- Campbell, L. (2007). Criminal labels, the European Convention on Human Rights and the presumption of innocence. *Modern Law Review*, 76(4), 681–683.
- Chanda, P. (2003). Effectiveness of the World Bank's anti-corruption efforts: Current legal and structural obstacles and uncertainties. *Denver Journal of International Law & Policy*, 32, 315.
- Chegeni, S. H., Seyadat, M., & Mohammadsadeq. (2020). Globalization of criminal law and its impact on the proof of money laundering. *Islamic Law Journal*, 17(65), 207–237. (In Persian)
- Derencinovic, D. (2010). Criminalization of illegal enrichment. *Free from Fear Magazine*, 4, 18–21.
- Ehssani, R., Pirahmadian, A., & Yasrebi, S. M. (2020). The principle of innocence and the right to punishment. *Police Criminological Research*, 1(1), 118. (In Persian)
- Godbey, A. H. (1905). The place of the Code of Hammurabi. *The Monist*, 15(2), 199–226.
- Gray, A. D. (2017). The presumption of innocence under attack. *New Criminal Law Review*, 20(4), 569–615.
- Gupta, J. (2012). Interpretation of reverse onus clauses. *NUJS Law Review*, 5.
- Hamer, D. (2007). The presumption of innocence and reverse burdens: A balancing act. *Cambridge Law Journal*, 66(1), 142–171.
- Henning, P. J. (2001). Public corruption: A comparative analysis of international corruption conventions and United States law. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, 18, 793.
- Heydari, A. M., & Rahami, M. (2012). New challenges for the principles of criminal law. *Journal of Legal Theories*, 1(5).
- Imam Jomee, M. (2011). A comparative study of the principle of innocence in the criminal law of Iran and France (Master's thesis). University of Judicial and Administrative Sciences. (In Persian)
- Jeradiq, G. (2001). Imam Ali (PBUH), the voice of human justice (Vol. 2, S. H. Khosroshahi, Trans.). Mashrouq Publications. (In Persian)

- Khazani, M. (1994). The principle of justification and proof of criminal liability. *Journal of Legal Research*, 1(13–14), 125.
- Kofele-Kale, N. (2006). Change or the illusion of change: The war against official corruption in Africa. *George Washington International Law Review*, 38(4).
- Koufi Esfahani, M. (1976). Al-Gharat. National Antiquities Association Press. (In Persian)
- Lippke, R. (2016). Taming the presumption of innocence.
- Mirmohammad Sadiqi, H. (2009). Crimes against security and public welfare. Tehran: Mizan. (In Persian)
- Mirmohammad Sadiqi, H. (2005). Crimes against property (12th ed.). Tehran: Mizan Publications. (In Persian)
- Mohaqiq Damad, S. M. (2021). Issues of jurisprudence principles (Vol. 3, 10th ed.). Islamic Sciences Publishing. (In Persian)
- Mohaqiq Damad, S. M. (2021). Jurisprudence rules (Vol. 2, 18th ed.). Tehran. (In Persian)
- Movahid, J. (2017). Concepts and methods for organized crime in light of international documents and domestic law. *International Police Studies Quarterly*, 7(29), 1–3. (In Persian)
- Muzila, L., Morales, M., Mathias, M., & Berger, T. (2012). On the take: Criminalizing illicit enrichment to fight corruption. World Bank.
- Nobahar, R. (2018). The judicial principle of punishment (2nd ed.). Shahr-e Danesh. (In Persian)
- Rahmdel, M. (2009). The position of criminal law in the constitution of the Islamic Republic. *Justice Law Journal*, 72(62–63), 121–144. (In Persian)
- Rahmdel, M. (2009). Proof in criminal matters (2nd ed.). Tehran: Post.
- Rashidi, J., Shamloo, B., & Sayebani, A. (2021). Concepts and principles of reverse burden of proof in the crime of money laundering with a religious approach. *Islamic Lifestyle with a Focus on Health*, 5(2), 258–269. (In Persian)
- Richardson, J. (1987). Strict liability for regulatory crime: The empirical research. *Criminal Law Review*, 295–296.
- Roberts, P. (1995). Taking the burden of proof seriously. *Criminal Law Review*, 783–785.
- Sabir, M. (2009). International criminal court proceedings (1st ed.). Dadgostar. (In Persian)
- Salehi, S. M., Qureshi, S. M., & Javadi, F. (2019). Legal explanation of the presumption of guilt. *Islamic Jurisprudence and Law Principles*, 12(38), 29–50. (In Persian)
- Shamse Nateri, M. I. (2011). The principle of innocence in criminal law. In *Collected articles in honor of Professor Mohammad Ashouri (Criminal Sciences)*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Singh, C. (2020). Prosecuting terrorism: Secret courts, evidence and special advocates. *Current Issues in Criminal Justice*, 33(3), 382–408.
- Stephani, G., Levasseur, G., & Bouloc, B. (1998). Criminal procedure (H. Dadban, Trans., Vol. 1). Allameh Tabataba'i University Press. (In Persian)
- United Nations. (2009). Technical guide to the United Nations Convention Against Corruption. United Nations.
- Walton, D. N. (1988). Burden of proof. *Argumentation*, 2, 233–254.
- Wodage, W. Y. (2014). Criminalization of possession of unexplained property and the fight against public corruption. *Mizan Law Review*, 8(1), 45–83.